

Prof. dr hab. Arkadiusz Marciniak
Instytut Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Recenzja pracy doktorskiej mgr inż. arch. Marka Z. Barańskiego

Późnoneolityczna architektura Çatalhöyük, Turcja – kontynuacja i zmiana u schyłku 7. tysiąclecia p.n.e.

Praca doktorska mgr Marka Z. Barańskiego zatytułowana *Późnoneolityczna architektura Çatalhöyük, Turcja – kontynuacja i zmiana u schyłku 7. tysiąclecia p.n.e.* dotyczy wykorzystania metodyki badań architektonicznych w celu rozpoznania szeregu aspektów zabudowanej przestrzeni późnoneolitycznych nawartwień z osady w Çatalhöyük w środkowej Anatolii. Próby rozpoznania charakteru rozpoznawanych archeologicznie założeń mieszkalnych z architektonicznego punktu widzenia są niezwykle rzadko spotykane w praktyce archeologicznej i stąd ich podjęcie przez Doktoranta jest w pełni uzasadnione i dobrze umotywowane.

Recenzowana praca posiada 195 stron tekstu uzupełnionego 118 rycinami, sześcioma tabelami oraz trzema wykresami. Została zrealizowana w oparciu o bardzo bogatą literaturę przedmiotu reprezentowaną przez 448 pozycji. Praca składa się z sześciu rozdziałów. Rozpoczyna ją skrótowo napisany rozdział wstępny zawierający cele i tezy pracy oraz określający jej zakres tematyczny. Kolejny rozdział przynosi opis stanowiska oraz historii jego badań a także analizę porównawczą środowiska zabudowanego na wybranych osadach neolitycznych na obszarze Bliskiego Wschodu. W rozdziale drugim zawarta została rekapitulacja wybranych propozycji i hipotez dotyczących organizacji społecznej społeczeństw neolitycznych obecnych w literaturze przedmiotu, które posłużyły Doktorantowi na sformułowanie pewnych supozycji w zakresie społecznego charakteru grup ludzkich zamieszkujących domostwa będące przedmiotem analizy w dysertacji. Kolejne rozdziały stanowią realizację postawionych celów pracy. Tę część dysertacji rozpoczyna rozdział trzeci, w który znajduje się przegląd metod badawczych wykorzystanych do studiów nad architekturą późnoneolityczną w Çatalhöyük. Rozdział czwarty przynosi analizę architektury, przeprowadzaną w oparciu o pozostałości zarejestrowane w wykopie TP (Team Poznań), w szczególności w aspekcie materiałów i wyrobów budowlanych oraz elementów architektonicznych i konstrukcyjnych budynków. Kolejny rozdział obejmuje analizę organizacji przestrzennej i jej zmian w czasie w strefie wykopu TP oraz we wschodniej części strefy wykopaliskowej badanej przez Jamesa Mellaarta w latach sześćdziesiątych XX wieku. Pracę kończy rozdział przynoszący propozycję interpretacji organizacji społecznej mieszkańców późnoneolitycznej osady w Çatalhöyük, która powstała na podstawie analiz substancji architektonicznej wykonanej w rozprawie doktorskiej.

Mgr Marek Barański był długoletnim uczestnikiem badań wykopaliskowych w Çatalhöyük i zna znakomicie to stanowisko. Uczestniczył w tych badaniach w różnym charakterze. Rozpoczął ją jako student Instytutu Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego wykonując prace

eksploracyjne i dokumentacyjne podczas prac wykopaliskowych prowadzonych w strefie TP. W kolejnych latach była osobą odpowiedzialną za wykonywanie pomiarów geodezyjnych, następnie uczestniczył w projekcie jako kierownik dwuletniego grantu Preludium NCN, dzięki któremu w dużej mierze mogła powstać niniejsza dysertacja. W ostatnich latach był zatrudniony przez Çatalhöyük Research Project w charakterze archeologa kontraktowego.

Oceniana dysertacja doktorska jest kontynuacją zainteresowań badawczych mgr Barańskiego problematyką neolitu anatolijskiego, rozpoczętych w momencie realizacji praktyk studenckich w ramach projektu wykopaliskowego w Çatalhöyük prowadzonego przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego oraz Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Uwieńczeniem tego etapu była praca magisterska pt. *Stratygrafia wykopu TP na stanowisku Çatalhöyük (Turcja): Aspekty metodyczne* napisana w 2009 roku pod kierunkiem prof. Lecha Czerniaka w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Gdańskiego. Jej celem było wykonanie analizy układów stratygraficznych zarejestrowanych w wykopie TP w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych tam w latach 2001-2008.

Oceniana rozprawa doktorska w znaczącej mierze dotyczy re-interpretacji ustaleń w zakresie stratygrafii poczynionych w pracy magisterskiej w strefie wykopaliskowej TP oraz ponownej analizie odkrytych nawarstwień w perspektywie studiów architektonicznych. Oceniana rozprawa doktorska opiera się w głównej mierze na wynikach prac zrealizowanych w wykopie Team Poznań badanego w latach 2001-2008. Podstawy empiryczne rozprawy doktorskiej, w porównaniu z pracą magisterską, zostały poszerzone poprzez odsłonięcie północnych ścian budowli w strefie TP, co stało się możliwe dzięki nieznacznemu poszerzeniu tego wykopu w stronę północną, oraz odkryciu i ponownej analizie układów architektonicznych we wschodniej części strefy badawczej Jamesa Mellaarta, która została zbadana wykopaliskowo w trakcie projektu badawczego w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku. Realizacja tej części pracy była możliwa dzięki projektowi Preludium pt. *Çatalhöyük w późnym neolicie (6500 - 5900 p.n.e.): próba rekonstrukcji układu przestrzennego w oparciu o cechy architektoniczno-konstrukcyjne zabudowy*, kierowanego przez mgr Barańskiego latach 2014-2016.

Oceniana rozprawa doktorska stanowi bardzo wartościowe uzupełnienie istniejących wieloaspektowych analiz nawarstwień późnoneolitycznych w Çatalhöyük o aspekty architektoniczne. Formułowany przez Doktoranta postulat wprowadzenia systematycznej rejestracji zmiennych architektonicznych do katalogu opisu badanych wykopaliskowo układów stratygraficznych jest ze wszech miar godny poparcia. Przyjęcie takiego rozwiązania pozwoli na bardziej kompleksowe i adekwatne opisywanie rejestrowanych archeologicznie elementów zabudowy osad neolitycznych, które następnie mogą zostać poddane systematycznej analizie architektonicznej.

Najbardziej wartościową częścią ocenianej rozprawy doktorskiej jest wykonanie weryfikacji planów Jamesa Mellaarta z okresu prowadzonych przez niego prac wykopaliskowych, zweryfikowanie i zrewidowanie jego ustaleń dotyczących równoczesnych form zabudowy oraz ich połączenie z realizowanym w ramach Çatalhöyük Research Project nowatorskiego projektu datowania, stratygrafii i fazowania. Próba rozpoznania równoczesnych domostw pozwala uznać cele Doktoranta za bezpośrednio korespondujące z zamierzeniami badawczymi realizowanymi na znacznie większą skalę podczas prac wykopaliskowych prowadzonych przez Iana Hoddera w strefie północnej osady. Należy żałować, że Doktorant nie podjął bardziej pogłębionej próby zaadoptowania przyjętej tam strategii badawczej oraz

otrzymanych wyników na potrzeby realizowanego przez siebie projektu. Pozwoliłoby to na efektywne poznawczo wykorzystanie doświadczeń badawczych zdobytych w strefie północnej i dookreślenie szeregu elementów przyjętej przez siebie strategii badawczej, a także przeprowadzenie pogłębionej analizy porównawczej rozplanowania przestrzennego w obydwu obszarach, co byłoby szczególnie interesujące biorąc pod uwagę niewielką różnicę czasu ich użytkowania.

Oceniana dysertacja doktorska jest poprawnie i logicznie skonstruowana wokół jasno i klarownie postawionych celów badawczych. Warto docenić drobiazgowo przedstawioną procedurę badawczą, co wskazuje na dojrzałość badawczą Doktoranta. Wartością rozprawy jest także wprowadzenie do literatury archeologicznej precyzyjnie zdefiniowanej terminologii w zakresie architektury, która jest często intuicyjnie i w dużej mierze bez wymaganej konsekwencji, jest używana w środowisku archeologów. Warto podkreślić także imponującą literaturę przedmiotu przywołaną w pracy. Praca została napisana poprawnym językiem i przebiega w niej zrozumiały zachwyt i fascynacja neolitem Bliskiego Wschodu. Należy żałować jedynie, że struktura pracy nie odpowiada sześciu postawionym hipotezom.

Realizując postawione cele koncentrujące się na aspektach architektonicznych, Doktorantowi nie udało się uniknąć jednostronnego i znaczącym stopniu redukcjonistycznego ujęcia problematyki późnego neolitu w Çatalhöyük. W pracy traktującej o zabudowie mieszkalnej neolitycznej Anatolii powinny znaleźć się odwołania do ustaleń studiów etnoarcheologicznych nad architekturą Anatolii, w szczególności autorstwa takich badaczy jak Yak Yakar, Turan Takaoğlu czy Nurcan Yalman. Szczególnie istotne są prace tej ostatniej autorki, które powstały w celu zrozumienia architektury neolitycznego Çatalhöyük. Brakiem odwołań do tej literatury można tłumaczyć niedostateczne uwzględnienie praktyk użytkowania oraz opuszczania domów, w szczególności ich wpływu na stan zachowania murów, praktykę intencjonalnego zasypywania domostw oraz usuwanie elementów konstrukcyjnych, na rzecz skoncentrowania się na zagadnieniach konstrukcyjnych budowli mieszkalnych. W pracy nie znajdujemy także pogłębionej analizy potencjalnego wpływu zmian klimatycznych, ochładzania klimatu i zmian w opadach na badane zjawiska, co jest szczególnie istotne biorąc pod uwagę, że badana sekwencja przypada na znaczące ochłodzenie klimatu, znane jako wydarzenie klimatyczne 8.2. Należałoby także w bardziej systematyczny sposób odnieść się do wyników prac geomorfologicznych Chrisa Dohertego w zakresie dostępności i jakości gliny będącego podstawowym materiałem budowlanym.

W pierwszej części rozdziału pierwszego znajdujemy analizę porównawczą neolitycznego środowiska zabudowanego na obszarze Bliskiego Wschodu. Została ona wykonana jednak w nazbyt propedeutyczny sposób i sprawia wrażenie przeglądu bogatej literatury przedmiotu. Z racji na ogrom tej problematyki, nie może dziwić, że zamieszczony opis jest pełen nazbyt zdawkowych uwag i komentarzy pozbawiony zadawalających prób odnoszenia formułowanych wniosków do czasu i miejsca. W rzeczonym podsumowaniu nie zostały w zadawalającym stopniu oddzielone ustalenia faktograficzne od ich różnych interpretacji i perspektyw teoriopoznawczych reprezentowanych przez przywoływanych autorów. Należy także żałować, że dokonując analizy form zabudowy Doktorant w niewystarczającym zakresie uwzględnił różnice terytorialne, np. pomiędzy obszarem południowego Lewantu a północnej Mezopotamii.

Oceniając tę część pracy należy bez wątpienia docenić analizę porównawczą rozwiązań architektonicznych i organizacji przestrzeni przeprowadzoną przez Doktoranta. Nazbyt dużo czasu poświęcił on jednak stanowiskom z okresu znacznie poprzedzającego funkcjonowanie późnoneolitycznej osady w Çatalhöyük oraz z obszarów odległych od środkowej Anatolii, takich jak np. przedceramiczne stanowiska 'Ain Ghazal czy Beidha z południowego Lewantu, ok. 1000 lat wcześniejsze niż późnoneolitycznego Çatalhöyük. Podejmując decyzję o wyborze stanowisk z tego obszaru należałoby bez wątpienia poświęcić więcej uwagi znakomicie rozpoznanemu i dobrze opublikowanemu stanowisku w Jerf el-Ahmar. Biorąc pod uwagę cele pracy, niezrozumiałą jest brak analizy rozwiązań architektonicznych z bardzo dobrze rozpoznanych stanowisk z okresu późnego neolitu w południowo-zachodniej, zachodniej i północnej Anatolii, takich jak Çukuriçi Höyük, Ulucak, Barcın Höyük, Ilıpinar, Aktopraklık, Firkirtepe lub osad z obszaru wielkich jezior tureckich, takich jak np. Bademağacı czy Hacilar. Przykłady tych rozwiązań stanowiłyby bez wątpienia bardziej adekwatny kontekst dyskutowanych przemian architektonicznych, osadniczych i społecznych w Çatalhöyük, aniżeli rozwiązania praktykowane w południowym Lewancie czy północnej Mezopotamii.

Poważne zastrzeżenia budzi także uproszczony sposób w jaki dokonano podsumowania metod badawczych stosowanych przez badaczy neolitu Bliskiego Wschodu. Dotyczy to przede wszystkim charakterystyki metodyki badań stanowisk neolitycznych przez tak znaczących badaczy jak Kathleen Kenyon, John Garstang czy James Mellaart.

W tej części pracy kilka sformułowań wymaga uzupełnień lub korekty. Dotyczy to np. uwagi o zwiększeniu się liczby osad neolitu ceramicznego i chalkolitu po 5800 roku p.n.e. podczas gdy Douglas Baird zauważa ten wzrost już od połowy VII tys. p.n.e. Ponadto neolit w środkowoneolitycznym systemie chronologicznym kończy się wraz z końcem VII tys. p.n.e. a następujący po nim okres nazywany jest chalkolitem. Brakuje także charakterystyki zmian klimatycznych ok. 6200 p.n.e., szczególnie odwołań do najnowszych prac Neila Robertsa. Zmiany w zakresie zwiększenia się powierzchni budynków i powstania wydzielonych stref przeznaczonych do magazynowania w Sha'ar Hagolan nad jeziorem Genezaret, przywoływane na potwierdzenie tendencji w okresie neolitu ceramicznego, są bardziej wyjątkiem niż regułą. Teza o początkach neolitu i udomowień w południowym Lewancie jest już nieaktualna a przywołana w tym miejscu praca Meadowa i Bar-Yosefa powstała ponad 20 lat temu.

Będąc długoletnim członkiem Çatalhöyük Research Project należałoby oczekiwać od Doktoranta bardziej pogłębionej i krytycznej analizy zmieniających się metod badawczych i dokumentacyjnych wdrażanych w kolejnych fazach trwania projektu. Historia badań w Çatalhöyük została przedstawiona deskryptywnie, oddaje jej dynamikę i jest faktograficznie w pełni poprawna ale zanadto zdawkowa. W szczególności nie znajdujemy w pracy odniesień do zmieniających się strategii w zakresie fazowania, agregacji jednostek wykopaliskowych w jednostki wyższego rzędu, wydzieleniu układów podlegających odmiennym strategiom wykopaliskowym i dokumentacyjnym, etc. Dotyczy to w głównej mierze zmian jakie zaszły w tym zakresie w latach 2004-2005, a więc po połowie badań w strefie TP. Zmiany te doprowadziły do znacząco odmiennych procedur metodycznych w drugiej części projektu w tej strefie w porównaniu z jej początkową fazą. W szczególności praca nie poddaje analizie definicji budynku (ang. *Building*), przyjętego w ramach Çatalhöyük Research Project. Pozwoliłoby to Doktorantowi umiejscowienie krytyki wydzielenia poszczególnych domów w

strefie TP w stosownym kontekście. Najbardziej miarodajna w tym zakresie jest definicja Iana Hoddera z 2007 roku, przedstawiona we wprowadzeniu do rozdziału podsumowującego wyniki pierwszego etapu badań wykopaliskowych zrealizowanych w ramach projektu. Pisze on, że budynkiem jest 'zbiór przestrzeni (ang. *Spaces*), które można uznać za tworzące wyodrębnioną jednostkę strukturalną'. Przyjęta w badaniach strefy TP definicja budynku jest zatem konsekwencją obowiązujących w ramach projektu decyzji w zakresie nazewnictwa poszczególnych kategorii układów architektonicznych przestrzennych wraz z ich hierarchicznymi relacjami. Odnosi się to w szczególności do sytuacji w której budynkiem nazywany jest układ integralnie połączonych ze sobą przestrzeni (*Spaces*).

Rozdział drugi dotyczy przedstawienia wybranych koncepcji dotyczących organizacji społecznej rozpoznawanych w relacji do form zabudowy. Jest on najślabszą częścią pracy w stosunku do której można sformułować szereg zastrzeżeń. Biorąc pod uwagę stawiane w dysertacji cele, mankamentem jest nieuwzględnienie prac autorów reprezentujących nurt zwany geografiami przestrzeni, w szczególności form zabudowanych i ich związków ze społecznym charakterem zamieszkujących je mieszkańców, takich jak Allan Pred, Torsten Hägerstrand czy Henri Lefebvre. Wszyscy autorzy są nie tylko twórcami geografii przestrzeni ale także byli i pozostają inspiracją prac poświęconych przestrzenności w archeologii.

Historia pojęcia domostwa (ang. *household*) w archeologii neolitu Bliskiego Wschodu nie została zadawalająco przedstawiona, co jest zapewne powodem nieporozumień w dalszych częściach pracy. Termin ten wprowadził do archeologii bliskowschodniej Kent Flannery w 1972 roku adoptując go z gruntu archeologii mezoamerykańskiej. Będąc koncepcją obcą dla tradycji badań nad neolitem Bliskiego Wschodu, została przyjęta nieprzychylnie w tym środowisku badawczym. Nie znajdujemy jej w pracach m.in. Roberta Braidwooda czy innych przedstawicieli archeologii amerykańskiej ani brytyjskiej, którzy przez lata nadawali ton badaniom nad neolitem tego obszaru. Ponowne zainteresowanie się tą kategorią badawczą w odniesieniu do neolitu Bliskiego Wschodu zawdzięczamy dopiero pracom Ruth Tringham. W tej sytuacji nie ma podstaw twierdzenie, że studia nad domem neolitu 'rozwijają się równolegle' z archeologią gospodarstw domowych. W dużo większym stopniu należałoby także skorzystać z pracy Sylvie Yanagisako prezentującej panoramę rozmaitych definicji i sposobów rozumienia domostwa. W pracy nie znajdujemy także uzasadnienia dla przypisania tak znaczącej roli domostwu, jako kategorii porządkującej przedmiotowe układy przestrzenne, a pominięcia innych kategorii, takich jak np. wspólnota sąsiedzka czy sodalicja. Łączenie domu z domostwem nie jest powszechne w studiach na neolitem Bliskiego Wschodu.

Podobne kontrowersje budzi sposób przedstawienia przez Doktoranta pojęcia *house society*, zaproponowanej przez Claude'a Lévi-Straussa. Model francuskiego strukturalisty jest normatywny i kategorialny i w dużej mierze ahistoryczny, co pozostaje w oczywistej sprzeczności z deklarowanym aktywizmem i sprawczością ludzi i rzeczy podnoszonej w pracy. Przypadek Berberów stanowi *par excellence* strukturalistyczną analizę domu. Sam Ian Hodder w swej książce *Domestication of Europe, implicite* strukturalistycznej, odszedł od założeń strukturalizmu w warstwie teoretycznej i modelu postępowania badawczego, czemu dał wyraz w oblikowanym rok później artykule w *American Antiquity*, który można uznać za klucz do zrozumienia założeń projektu w Catalhöyük. Z racji na znikomą obecność archeologii strukturalistycznej w historii myśli archeologicznej, pojęcie *house society* było niezwykle rzadko wykorzystywane w badaniach archeologicznych. Zmianę przyniosły dopiero publikowane kilka lat temu prace Alfredo González-Ruibal czy Dušana Borića,

które sprawiły, że przeżywa ono swój renesans. Należy żałować, że Doktorant nie sięgnął po te prace w celu bardziej adekwatnego zdefiniowania tego pojęcia na potrzeby realizowanego projektu doktorskiego.

Doktorant ma bez wątpienia ma racje mówiąc, że teren osady w okresie późnego neolitu zawierał elementy zabudowane i otwarte. Biorąc pod uwagę, że spostrzeżenia takie formułuje szereg badaczy, w szczególności Ian Kujit, warto było określić co nowego wnosi do tych konstatacji przeprowadzana analiza. Podobnie zastrzeżenia można sformułować w odniesieniu do konkluzji mówiącej, że stratygrafia tellu nie może być rozumiana jako układ następujących po sobie warstw zakładająca równoczesowość budynków znajdujących się na każdym z poziomów. Zamiast tego nie ulega wątpliwości, że domy równoczesowe mogą znajdować się na różnych poziomach, w szczególności w sytuacji zasiedlenia stref stokowych osady.

Rozdział trzeci przynosi kompleksowe i wyczerpujące przedstawienie metodyki badań układów architektonicznych wykorzystanej do analizy późnoneolitycznych nawarstwień z Çatalhöyük. Szczególnie wartościowe są szczegółowo przedstawione metody analiz architektonicznych. Modelowym przykładem jest metoda opisu cegieł mułowych z wyraźnie przedstawionym celem oraz klarownym uzasadnieniem metody. Ta część pracy przynosi także cenne propozycje weryfikacji archiwalnych planów z prac wykopaliskowych Jamesa Mellaarta z lat 60tych.

Dwa kolejne rozdziały stanowią istotę pracy i przynoszą szczegółową analizę zmian architektonicznych w strefie TP (rozdział IV) oraz analizę przestrzenną pozostałości mieszkalnych we wschodniej części strefy Mellaarta i ich połączenie ze strefą TP (rozdział V). Są to bez wątpienia najważniejsze części pracy.

Rozdział czwarty przynosi wartościową i systematyczną analizę cegieł posługując się sformalizowanymi kryteriami. Pozwala to Doktorantowi na miarodajne porównanie cegieł z różnych obszarów i czasu. Warto podkreślić wyróżnienie typów struktur z cegieł murowanych. Podobnie skrupulatnej analizie zostały poddane różnego rodzaju elementy architektoniczne i konstrukcyjne a także typy i przewiązania konstrukcji murowanych. Wartością jest bez wątpienia wyróżnienie tych elementów budowlanych.

Nie wszystkie elementy postępowania badawczego są jednak wystarczająco uzasadnione. I tak w tabeli 3 zamieszczone zostały dane przetworzone przy braku informacji dotyczącej ilości cegieł dla których zostały wykonane te obliczenia. Podając kwartył dolny i górny nie znajdujemy wyjaśnienia decyzji o nieuwzględnieniu rozstępu. Bardziej uzasadnionym byłoby przeprowadzenie analizy pojedynczych wyróżnialnych murów, które można by następnie wykorzystywać do analiz porównawczych. Agregacja murów w predefiniowane i przetworzone kategorie uniemożliwia wykonanie takiego porównania.

Jeżeli połączenie B. 61 i B. 62 w jeden budynek nie budzi wątpliwości i było wielokrotnie podnoszone przez prowadzonych badania wykopaliskowe w tej strefie, to ich połączenie z B.74 w jedną jednostkę budzi wiele poważnych zastrzeżeń. W pierwszej kolejności nie znajdujemy definicji budynku odwołującego się do konwencji przyjętych w Çatalhöyük Research Project. Nie ulega wątpliwości, że poszczególne części B. 74, szczególnie pomieszczenia określone jako Sp. 325 i 326, zostały intencjonalnie zasypane, co wskazuje, że budynek został w intencjonalny sposób wyłączony z użytkowania. Sugerowana przez

Doktoranta gruntowna przebudowa B. 74 oznacza także powstanie B. 73, na co jednoznacznie wskazuje dotychczasowa interpretacja tej sekwencji stratygraficznej, co sprawia, że istota zmian w obydwu modelach interpretacyjnych pozostaje niezmienną i sprowadza się do różnic semantycznych. Nie zostały podane powody dla których komorę grobową Sp. 327 można uważać za obiekt zakładzinowy. W sytuacji gdy proponuje się aby Sp. 327 uznać za część B. 61/B.62, nie zrozumiałe jest pomijanie dobrze zachowanego pomieszczenia Sp. 320, położonego bezpośrednio nad tą komorą grobową. Konsekwentnie nie zostało wyjaśnione na jakiej podstawie dopuszcza się możliwość, że komora Sp. 327 była pokryta 'żerdziami, matą roślinną oraz rzędem cegieł i warstwą ubitej gliny pokrytych tynkiem'. Analiza dostępnych dat radiowęglowych wyklucza aby ta komora, główne pomieszczenie Sp.429/Sp.438 budynku B.62/B.61 oraz pomieszczenia Sp.325 i Sp.326 mogły funkcjonować w tym samym czasie. W podobny sposób niepotwierdzone datami radiowęglowymi jest stwierdzenie, że 'najprawdopodobniej jednak komora (327) została wyłączona z użytkowania przed lub podczas ostatniej fazy domu B.62/B.61 związanej z podłogą z drobnych kamyków rzecznych (F.3133/F.3135). Tak naprawdę sekwencja stratygraficzna poszczególnych zdarzeń w obrębie B. 74 pozostaje całkowicie niezmienną w stosunku do istniejących interpretacji: układ murów, Sp. 325, 326, otwarta przestrzeń oraz paleniska. Warto także odnotować, że B. 81 został hładnie uznany za równoczesowy z budynkiem B. 10 z tzw. sekwencji Roddiego, podczas gdy jest on równoczesowy z B. 44.

Przyjmując założenie o istnieniu budynku B. 74/61-62 należało w pierwszej kolejności dokonać stosownej analizy uzasadniającej jego istnienie a dopiero w dalszej kolejności traktować go jako jednostkę analityczną. Podobnie należało potraktować powołany w pracy B. 95. Tymczasem wyjaśnienie jego charakteru znajdujemy dopiero wiele stron po tym jak został wprowadzony do narracji w charakterze jednostki mieszkalnej. Najbardziej niezrozumiałe pozostaje jednak decyzja o pominięciu aż 56 dat radiowęglowych, z systematycznie wybranych w celu kontekstów, w procedurze redefiniowania sekwencji stratygraficznej w strefie TP. Daty te zostały opublikowane w artykule w *Antiquity* w 2015 roku, którego zresztą Doktorant jest współautorem. Uwzględnienie tych dat pozwala na oszacowanie długości trwania takiego budynku na ponad 100 lat, co biorąc pod uwagę znaną długość trwania podobnych budowli na innych stanowiskach, sprawia, że jego istnienie jest co najmniej problematyczne.

Rozpoznanie relacji pomiędzy budynkami jest ważnym celem Çatalhöyük Research Project, szczególnie w strefie północnej. W tym sensie dysertacja doktorska mgr Barańskiego znakomicie wpisuje się w te tendencje. Systematyczna weryfikacja ustaleń Mellaarta w tym zakresie jest bardzo cenna i stanowi jedną z najważniejszych osiągnięć dysertacji. Biorąc pod uwagę zakres badań i cele badawcze realizowane w południowej części tellu, tym w strefie południowej, TP i TPC, odkrycie wykopów Mellaarta w strefie A i B czyni go jedynym obszarem w części południowej tellu gdzie zagadnienia tego typu mogą zostać rozstrzygnięte. Należy żałować że praca nie przynosi informacji o reliktach osadniczych z fazy wcześniejszej niż z horyzontu czasowego reprezentowanego przez budynki B.81 i B. 146.

Niektóre aspekty przeprowadzonej analizy powinny zostać bardziej przekonująco uzasadnione. Dotyczy to np. kwestii postulowanego istnienia stropodachu w budynkach w strefie TP czy braku różnic pomiędzy stropami budynków późnoneolitycznych z budynkami z okresu wcześniejszego. Należy też zastanowić się czy w przypadku wszystkich budynków w badanej sekwencji, szczególnie tych najpóźniejszych, wejście do domu rzeczywiście

prowadziło przez otwór drzwiowy. Istota i charakter sugerowanych praktyk symbolicznych związanych z wyłączeniem części domów z użytkowania, pozostaje daleko niedookreślone. W pracy nie znajdujemy także informacji na jakiej podstawie mówi się o 'długim' czasie użytkowania np. pomieszczeń Sp. 537 i Sp. 561 w sytuacji gdy nie dysponujemy w tym przypadku datami radiowęglowymi. Dokonując reinterpretacji B. 81, należałoby oczekiwać odniesienia do podobnych przypadków zarejestrowanych na osadzie w Çatalhöyük w którym pomieszczenie gospodarcze (w tym przypadku Sp. 555) znajduje się na poziomie 50 cm lub więcej poniżej pomieszczenia głównego. Badania położonej na stoku tellu strefy TPC, bezpośrednio na południe od sekwencji stratygraficznej badanej przez Doktoranta i zawierającej równocześnie z nimi układy architektoniczne, nie doprowadziły do zarejestrowania takiej sytuacji.

Rozdział piąty jest poświęcony analizie przestrzennej rozpoznanych wykopaliskowo pozostałości konstrukcji mieszkalnych i stanowi bez wątpienia wartościową część rozprawy doktorskiej. Szczególną wartość poznawczą posiada zdefiniowanie najwcześniejszego poziomu osadniczego w badanej strefie, który oznacza się mianem poziomu III. Nie byłoby to możliwe bez poszerzenia badań w strefie TP w stronę zachodnią i objęcie nim wschodnich części strefy badawczej badanej przez Mallaarta w latach sześćdziesiątych XX wieku. Rozpoznanie współczesności szeregu struktur jest bardzo ważnym osiągnięciem pracy. Zadanie to nie jest pozbawione ryzyka, jak pisze sam Doktorant sugerując, że niektórych przypadkach mamy do czynienia z istnieniem 'najprawdopodobniej współczesowych sobie budynków'. Szczególnie istotne są ustalenia w zakresie chronologii i długości użytkowania B. 146, co będzie możliwe po wykonaniu w ramach trwającego projektu ustalenia chronologii za pomocą modelowania bayesowskiego. Pozwoli to także na ustalenie relacji do podobnych budynków w strefie TPC, takich jak B. 121, B.122, B.150 oraz B.166. W bardziej ogólnym wymiarze pozwoli to na ustalenie relacji pomiędzy najwyższymi partiami tellu wschodniego z sekwencją zabudowy ze strefy południowej. Rzecz jasna podobnego waloru kompletności nie posiadają struktury z Poziomu II i I, które uległy daleko idącym zniszczeniom spowodowanym przez czynniki podepozycyjne, co ogranicza *de facto* możliwość ich rekonstrukcji do struktur odkrytych w obrębie strefy TP.

Ostatni rozdział pracy przynosi próbę rekonstrukcji społecznej mieszkańców późnoneolitycznej w Çatalhöyük na podstawie zaobserwowanych zmian architektonicznych. Doktorant widzi te zmiany jako przejaw pojawienia się rozszerzonych gospodarstw domowych pod koniec neolitu, potwierdzając jednocześnie formułowane wcześniej hipotezy i interpretacje. Nie wykracza znacząco poza ich obręb zgrabnie je podsumowując. Wartościowym aspektem tej części pracy jest uporządkowanie informacji o organizacji przestrzeni otwartych w późnoneolitycznej fazie osady w Çatalhöyük. Równie istotne są wnioski Doktoranta dotyczące strategii budowlanych w warunkach małej stabilności gruntu, zmniejszającej się powierzchni nadającej się pod zabudowę oraz konieczności wznoszenia budynków na warstwach śmietniskowych. Ten aspekt rozwoju osady był dotychczas bardzo rzadko brany pod uwagę w systematyczny sposób podczas analiz architektury neolitycznej. Podobnie ważnym osiągnięciem pracy jest próba ustalenia granic przestrzennych gospodarstw domowych. Analizę uzupełniają znakomitej jakości szkice i rekonstrukcje o dużym walorze poznawczym. Jakość tego rozdziału obniża brak odwołań do wprowadzonych w początkowych częściach dysertacji kategorii analitycznych takich jak np. *house society* czy *household*. Sprawia to, że proponowana interpretacja w dużej mierze abstrahuje od przyjętych założeń teoretycznych a rozdział ten nie spaja klamrą całej pracy.

Dysertacja doktorska mgr Marka Barańskiego przynosi szereg wartościowych ustaleń i wniosków, z których część będzie bez wątpienia brana pod uwagę podczas gruntownych analiz przekształceń społecznych i gospodarczych społeczeństw późnoneolitycznych zamieszkujących Çatalhöyük. Najważniejszym osiągnięciem pracy jest sformułowanie kompleksowego pakietu metodycznego w zakresie badań architektonicznych pozostałości mieszkalnych neolitu Bliskiego Wschodu. W tym zakresie staje się ona ważnym i wartościowym uzupełnieniem studiów na budownictwem mieszkaniowym tego okresu. Znaczącym osiągnięciem pracy jest także pogłębiona analiza technologii budowy domu w okresie późnego neolitu oraz ustalenie współwystępowania domów. Raz jeszcze warto podkreślić dużą staranność przygotowania pracy, wysokiej jakości szkice i rekonstrukcje oraz wnikliwie przygotowane przypisy.

Nie ulega wątpliwości, że część architektoniczna dysertacji posiada większe walory aniżeli część archeologiczna. Zaproponowana w niej interpretacja przemian społecznych jest uproszczona i ogranicza się do zgrabnego podsumowania opinii wcześniejszych autorów a jej integracja z nowymi danymi zaprezentowanymi w pracy jest dosyć powierzchowna. Nie udało się wykazać jak zmieniające się formy zamieszkiwania w późnoneolitycznym Çatalhöyük były 'inkubatorem grupowych i jednostkowych tożsamości'. Takie neomarksistowskie w swojej istocie podejście podkreślające sprawczość rzeczy i biografię rzeczy stoi w oczywistej sprzeczności z przyjętym do konceptualizacji tych procesów typowo strukturalistycznym pojęciem *house societies* Claude Lévi-Straussa. Zresztą same odwołania do tego autora pozostają w dużej mierze deklaratywne i w niezadawalający sposób przekładają się na realizowany model postępowania badawczego. Tę część pracy cechuje też niezadawalająca precyzja w odniesieniu do stosowanych kategorii i pojęć teoretycznych, co ukryte zostało pod figuratywnymi i literackimi formami językowymi. Należy także żałować, że Doktorant nie przedstawił bardziej klarownie sposobów w jaki analiza architektoniczna pozostałości siedzib mieszkańców, w tym metody posadowienia budynków, przewiązania cegieł w murach, stateczności budowli czy obciążenia deformacją układów konstrukcyjnych, może stać się 'przyczynkiem' do poznania społecznie rozumianej biografii i sprawstwa rzeczy.

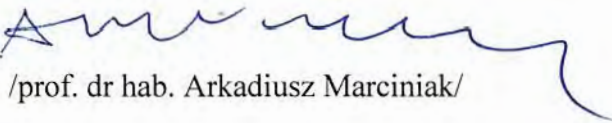
Skoncentrowanie się na jednym, precyzyjnie zakreślonym polu badawczym w pracy w której stawia się cele wykraczające bezpośrednio jego obszar badawczy, w nieunikniony sposób prowadzi do pewnego redukcjonizmu w sytuacji gdy formułowane wnioski nie są wystarczająco poparte analizą innych kategorii źródłowych. Pomimo deklaracji, że praca przynosi propozycję 'bardziej złożonej' interpretacji układu przestrzenno-funkcjonalnego, prezentowana interpretacja jest *de facto* znacząco jednostronna i skupiając się na architekturze pomija jednocześnie szereg innych źródeł pozyskanych w trakcie badań w tej strefie wykopaliskowej. Nie można uznać tego za zarzut w świetle przyjętej w pracy jednoznacznej perspektywy badawczej ale należy pamiętać, że żadna rekonstrukcja społecznej przeszłości człowieka nie może ograniczać się do jednej kategorii źródeł.

Uzupełnieniem recenzji jest kilka uwag redaktorskich. Tytuł dysertacji powinien zostać dookreślony w zakresie przestrzennym do strefy TP i strefy tellu badanej przez Jamesa Mellaarta w latach sześćdziesiątych XX wieku. Jest to konieczne biorąc pod uwagę, że w dysertacji nie zostały uwzględnione wyniki badania późnoneolitycznej architektury ze strefy TPC oraz w najwyższych warstwach stratygraficznych strefy południowej. Nie rozumiem dlaczego w rozdziale V, z definicji analitycznym, znajduje się szereg *passusów par excellence*

metodycznych np. dotyczących sposobów opisywania kolorystyki cegieł czy trudności w ustalaniu pierwotnej wielkości cegieł mułowych. Należy skorygować błędy w brzmieniu dwóch nazwiskach: Asouti zamiast Assouti oraz Russell zamiast Russel.

Przeprowadzona kompleksowa analiza recenzowanej rozprawy doktorskiej mgr inż. arch. Marka Z. Barańskiego *Późnoneolityczna architektura Çatalhöyük, Turcja – kontynuacja i zmiana u schyłku 7. tysiąclecia p.n.e.*, pomimo szeregu uwag krytycznych, pozwala na uznanie jej za interesujące studium badawcze, które spełnia wymagania formalne i merytoryczne stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13. 'Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach naukowych i tytule naukowym w zakresie sztuki' z 14 marca 2003 r. (Dz. U. Nr.65, poz. 595 z późniejszymi zmianami). W związku powyższym występuję z wnioskiem do Rady Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/prof. dr hab. Arkadiusz Marciniak/

Poznań, 14 września 2017 r.